

"Autorita a demokracie v současném světě" Projev prezidenta republiky Václava Havla

National Press Club, Canberra, Austrálie, 29. března 1995

**Dámy a pánové,
vážení přítomní,**

dovolíte-li, začnu malou osobní poznámkou: s výjimkou krátké doby koncem šedesátých let jsem vlastně celý život nemohl opustit svou zemi. Na tuto nesmyslnou situaci jsem si během dlouhých desítekletí do té míry zvykl, že jsem přijímal jako samozřejmé, že mi už nikdy v životě nebude dopřáno spatřit jiné kouty světa, než v kterém jsem se narodil. S tím, že někdy spatřím tak vzdálený kontinent, jakým je Austrálie, jsem samozřejmě nepočítal vůbec. Austrálie se tak v mé mysli zvolna přesunula do kategorie jakýchsi bájných a nedosažitelných světů, do nichž nelze vstoupit tak, jako nelze vstoupit na vzdálenou hvězdu či do jiného století. To vše se před několika lety náhle změnilo, svět se nám všem otevřel a já začal - jako hlava našeho státu - cestovat po celé zeměkouli. Hlavním poznáním, které jsem po tomto velkém zvratu učinil, bylo zjištění, že naše planeta je v podstatě malá a že odkudkoli kamkoli není vůbec tak daleko, jak jsem si podvědomě myslel. O to větší údiv ve mně znovu a znovu vyvolávala skutečnost, že lidé obývající tuto malou planetu nedokážou žít spolu a být spolu, ale vedou pořád bezpočet válek či mají bezpočet nejrůznějších konfliktů. Vždyť nejednou se stalo, že území, o něž se kdosi s kýmsi po staletí pře, jsem přelétl za několik málo minut! Pravda, státní cesty podnikám obyčejným letadlem, nikoli tedy kosmickou raketou, ale přesto začínám plně rozumět společnému zážitku všech kosmonautů, kteří se shodují v tom, že při pohledu na naši Zemi se jim všechny pozemské konflikty jeví jako nepochopitelně malicherné, nicotné a nesmyslné.

Dovolte mi tedy, abych se tu s vámi - pomocí mé nikterak australské, ale veskrze české angličtiny - podělil o některé myšlenky, které se mi honí hlavou, když uvažuji o tom, proč se lidé chovají tak nepochopitelně, a v čem hledat naději, že si budou počínat lépe.

Po mnoho tisíciletí lidstvo žilo a vyvíjelo se na různých místech Země poměrně autonomně; vznikaly a zanikaly kultury a celé civilizace, které byly z našeho dnešního hlediska do sebe velmi uzavřené a navzájem izolované; jejich vzájemné styky byly minimální, pokud o sobě vůbec věděly; téměř žádná událost ze světa lidí nemohla zásadním způsobem a naráz ovlivnit lidský svět jako celek. Dnes je všechno jinak: v historicky poměrně kratičké době vznikla jedna globální civilizace, která pokrývá celou planetu, celou ji propojuje a všechny kultury či civilizační okruhy, které se tak dlouho vyvíjely autonomně, vměštnává do sebe a sobě přizpůsobuje. Zdá se mi, že velká část konfliktů či problémů dnešního světa s tímto faktem bezprostředně souvisí, protože je lze vysvětlit jako zápas různých kulturních identit nikoli s touto civilizací, ale za sebe samé, za záchranu či rozvoj toho, čím jsou a čím se navzájem liší, tedy toho, co se jim začíná ztrácet. Říká se, že žijeme v době, kdy každé údolí chce samostatnost. Někdy to tak opravdu působí a je to zřejmě docela srozumitelná reakce na integrační a unifikující tlak soudobé civilizace. Něco, co se utvářelo po tisíciletí, jako by se začínalo vzpírat a obávat nebezpečí, že se během několika let rozplyne v jakési celosvětové

kulturní neutralitě. Smícháme-li všechny barvy, vznikne, jak známo, šedá. Kultury různých barev se možná vzpírají svému zešedivění promícháním v jediném civilizačním kotli.

Jak lze tuto rozporuplnou situaci překonat? Kde hledat naději?

Řešením rozhodně není slepá sázka na soudobou technickou a svou podstatou ateistickou civilizaci jako na něco, co je takzvaně pokrokovější než všechny rozmanité kulturní a civilizační tradice, jak se historicky utvářely, co je tudíž vyšší hodnotou než ony a jménem čehož je lze potlačovat a hubit jako element zdržující dějiny na jejich vítězné cestě. Člověk je mezi jiným i jeho vlastní minulost a bojovat s touto minulostí znamená vyhlásit válku i jemu. Stejně tak není ovšem řešením popřít tuto civilizaci, vzdát se všeho dobrého, co přinesla a přináší, a pokusit se o návrat kamsi do starých časů kmenového života.

Jedinou smysluplnou cestou je cesta nejnáročnější: začít systematicky přetvářet naši civilizaci v civilizaci vskutku multikulturní, která umožní všem, aby byli sami sebou, ale zároveň nikoho nebude připravovat o možnosti, jež sama nabízí, a která bude hledat cesty nejen k tolerantnímu soužití různých kulturních identit, ale i k jasné artikulaci toho, co je spojuje a co se může stát jejich společně sdíleným souborem hodnot a norem, jež jim umožní tvořivé soužití. Jsem rád, že toto své hluboké přesvědčení mohu zopakovat právě zde, v Austrálii, tedy v zemi, která by mohla sloužit mnoha jiným jako příklad multikulturní demokracie, v zemi, která se snaží jít tou cestou, jež může znamenat východisko ze složité situace, do níž se dnes lidstvo dostává.

Základní otázkou ovšem zůstává, kde hledat zdroje onoho společně sdíleného minima, jež by mohlo vytvořit rámec tolerantního soužití různých kultur v jediné civilizaci. Zde nestačí jen mechanicky převzít soubor imperativů, principů či pravidel, k nimž se dopracoval euroamerický svět, a bez dalšího je prohlásit za závazné pro všechny. Má-li totiž někdo přijmout tyto principy vskutku za své, opravdu se s nimi identifikovat a posléze jimi řídit, pak musí tyto principy rezonovat s něčím, co je už v něm a co je mu vlastní. Různé kultury nebo civilizační okruhy mohou totiž společně sdílet jen něco, co chápou vskutku jako společné, nikoli tedy něco, co prostě jen jedni nabídli nebo dokonce vnutili druhým. Pravidla lidského soužití na zemi, mají-li fungovat, musí vyrůst z nejhlubších zkušeností všech, nikoli jen některých. Musí být prostě formulována tak, aby souzněla s tím, co člověk - jakožto člověk, tedy nikoli jen jako příslušník té či oné skupiny - pochopil, co prožil, co zakusil.

Myslím, že každý nepředpojatý člověk snadno zjistí, v jaké oblasti je třeba hledat. Srovnáme-li nejstarší mravní kánony, příkazy správného lidského chování a pravidla lidského soužití, pak zjistíme, že si jsou ve své podstatě nesmírně podobné. Začasté je až překvapující, že v tak rozmanitých místech a v tak rozmanitých časech, většinou zcela nezávisle na sobě, mohly vzniknout v jádře velmi shodné mravní normy. Ale to není jediné, co je na tom zajímavé. Druhá důležitá věc, která tu první možná do značné míry vysvětluje, je fakt, že mravní řád, který si daly různé civilizace či kultury do vínku a který pak různě rozvíjely, měl vždy transcendentní či metafyzický původ. Nenalezneme asi kulturu, která by nebyla založena na přesvědčení o tom, že existuje určitý vyšší, tajemný a nám nedostupný řád světa, vyšší úmysl, z něhož vše pochází, vyšší paměť, kam se vše zapisuje, vyšší autorita, které jsme nějak všichni odpovědní. Tento řád měl a má nepochybně tisíce konkrétních tváří - lidské dějiny znají mnoho rozmanitých bohů a božstev a jsou dějinami mnoha velmi navzájem odlišných religiozit, spiritualit, rituálů a liturgií - to však nic nemění na tom, že klíč k záhadě svého bytí, bytí přírody a kosmu, jakož i klíč k nárokům na svou odpovědnost nalézal člověk odnepaměti v tom, co ho přesahuje, co je nad ním a co je povinen ctít, nemá-li se celý jeho svět zhroutit.

Toto východisko je přítomno ve všech našich archetypálních představách a zasutých vědomostech, je v nich přítomno dodnes, navzdory tomu, že moderní civilizace nás tak zřetelně tomu všemu odcizuje. Odcizuje nás jakékoli úctě k tajemství světa, ale zároveň nás dnes a denně přesvědčuje některými svými důsledky o tom, že ztráta této úcty vede k záhubě. To všechno nicméně jasně napovídá, kde hledat to, co nás spojuje: je to vědomí transcendentna.

Nemám žádný konkrétní návod na to, jak toto vědomí, společné celému lidskému rodu, v dnešní době opět nějakým způsobem - této době přiměřeným a zároveň univerzálním, tedy všem přijatelným - oživit či vysvobodit z hlubin, do nichž bylo zatlačeno. Nicméně ať o těchto věcech přemýšlím kdekoli a v jakékoli souvislosti, vždy znovu, aniž bych tomu předem chtěl, dospívám k názoru, že jedinou cestu k soužití na této planetě a zároveň k záchraně lidského rodu před nejrůznějšími civilizačními hrozbami a ohroženími, je třeba hledat zde. Totiž v jakési nové rekonstrukci lidského smyslu pro to, co člověka přesahuje a co dává smysl světu, který ho obklopuje, i jeho vlastnímu životu.

Dostojevskij píše, že není-li Bůh, je vše dovoleno. Zdá se mi, že dnešní civilizace se domnívá, že jí je vše dovoleno, protože ztrácí - zjednodušeně řečeno - smysl pro to, že svět má nějakého ducha. Uznáváme jen ducha svého.

Ať byly jakkoli odlišné cesty, jimiž se ubíraly v dějinách různé civilizace, různá náboženství a různé kultury, vždy můžeme kdesi v nejhlubších vrstvách většiny z nich nalézt totéž základní poselství: že má člověk ctít boha jako to, co ho přesahuje, že se mají lidé ctít navzájem, že si nemají ubližovat.

Jsem si jist, že reflexe tohoto poselství je jediným možným východiskem z krize, v níž se dnešní svět ocitá. Taková reflexe musí být ale prosta všech předsudků a musí být kritická bez ohledu na to, koho se eventuální kritika dotkne.

Dámy a pánové,

pokusím se dnes tuto myšlenku, možná až příliš obecnou, dokreslit jedním příkladem.

Euroamerický novověk rozvinul poměrně konzistentní hodnotový systém lidského soužití, který dnes platí za jakýsi základ i soužití mezinárodního. K tomuto systému patří idea lidských práv a svobod založená na úctě k jedinečné lidské bytosti a její důstojnosti, patří k ní demokracie založená na oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní, politickém pluralismu a svobodných volbách, patří k ní respekt k soukromému vlastnictví a pravidla tržní ekonomiky. K tomuto systému se samozřejmě hlásím a hlásí se k němu i Česká republika.

Zároveň se ale v různých částech světa, včetně pacifické oblasti, ozývají hlasy, které tyto hodnoty problematizují, prohlašují je za vynález jedné kultury, který nelze bez dalšího uplatňovat v kulturách jiných, a které samozřejmě poukazují na všechny krizové jevy Západu a dokládají na nich pochybnost či nedostatečnost těchto hodnot. Jedním z typických argumentů přitom bývá, že západní demokracie se vyznačuje hlubokou krizí autority a že bez respektu k autoritě zajišťující pořádek se každá společnost rozpadá.

Ti, kdo toto říkají, zvláštním způsobem zároveň mají a nemají pravdu.

Mají pravdu v tom, že západní svět trpí krizí autority. Skutečně jí trpí a jako člověk, který se poměrně nedávno ocitl ve světě vysoké politiky a vidí ji náhle zevnitř, se den co den od rána

do večera setkávám s pozoruhodným faktem, že veřejnost, jiné politiky a samozřejmě i sdělovací prostředky zajímá daleko víc to, čím by mohli autoritu nějakého politika zpochybnit, než to, zda má smysl, aby nějakou autoritu vůbec měl. Mně osobně to nikterak nevadí, už proto, že nikdo nedokáže o mně pochybovat tak důkladně, jak o sobě pochybuji já sám, nicméně jako politická realita mne to dost zneklidňuje, protože zjišťuji, že bez určité autority politiků nemůže mít autoritu ani stát a jeho různé složky, což má samozřejmě své neblahé společenské důsledky.

Je ale tato krize autority důsledkem demokracie? Vyplývá z ní, že autoritativní režim, diktatura nebo přímo systém totalitní jsou přece jen lepší?

Samozřejmě nikoliv.

Tato krize autority není ničím jiným než jedním z tisíců důsledků obecné krize spirituality dnešního světa. Soudobý člověk ztratil úctu k autoritě vyšší, řekněme nadpozemské, a proto nutně ztrácí úctu nejen k jakékoli autoritě pozemské, ale i ke svému bližnímu a posléze i sám k sobě. Ztráta transcendentálního úběžníku, k němuž se vše pozemské vztahuje, vede nevyhnutelně i k zhroucení pozemské struktury hodnot. Člověk ztratil to, co jsem si pro sebe kdysi nazval absolutním horizontem, a proto se mu zrelativizovalo všechno. Necítí-li se schopen být odpovědný věčnosti a autoritě všudypřítomné, pak se nutně rozpadá jakákoli jeho odpovědnost. Tedy i odpovědnost k lidskému společenství a jeho autoritám. Čili: je to problém filozofický, nikoli politický. Přičemž pokleslá nebo chátrající autorita demokratická je stále tisíckrát lepší, než veskrze umělá a násilím či ohlupováním vynucená autorita diktátora.

Demokracie je totiž systém otevřený, a schopný tudíž jakéhokoliv zlepšování. Svoboda otevírá i prostor odpovědnosti. Není-li tento prostor dostatečně naplňován, není to nedostatek demokracie. Je to naopak její výzva. Diktatura žádný prostor k odpovědnosti neotevívá, a neotevívá tím ani prostor ke vzniku skutečné autority. Tento prostor naopak uzavírá tím, že ho zaplňuje pseudoautoritou diktátora.

Potenciální diktátoři samozřejmě vědí o fenoménu krize autority v demokracii a čím hůř dokáže dnešní ateistický člověk vyslyšet výzvu demokracie a naplnit prostor, který otevírá, skutečnou a nezrelativizovanou odpovědností, tím hbitěji ho zaplňuje a posléze zcela ucpává svou hmotností diktátor jako údajný nositel odpovědnosti všech. Hitler, Lenin či Mao jsou typickými případy tohoto druhu. Tím, že tento prostor kompletně zaplní kompletně falešným obsahem, uzavrou ho, zničí, a tím zničí i demokracii. Jak to končí, víme všichni: hekatombami mrtvých, umučených a ponížených. Tedy: jestli demokracie otevírá cestu k tvorbě autorit, pak autoritativní režim tuto cestu uzavírá děsivým zátarasem: karikaturou autority.

Existenciální revoluce, jak jsem si kdysi dovolil poněkud metaforicky nazvat jakési probuzení hlubší lidské odpovědnosti, založené na vztahu k absolutnu, má rozhodně lepší šance ve svobodných a demokratických podmínkách, na jejichž výzvu může odpovídat, než v poměrech, kde si veškerou svobodu i odpovědnost uzurpoval pro sebe diktátor a ostatním, chtějí-li být také odpovědni, nabídl prostor poněkud jiný: vězeňskou kobku.

Západnímu světu nelze tedy vytýkat demokracii, která - byť zajisté v různých podobách - je dnes jedinou možnou cestou pro nás všechny. Lze mu vytýkat, že málo chápe a střeží tuto svou fantastickou vymoženost, není schopen - ochromován celkovou mravní krizí dnešní

civilizace jako takové - využít možností, které mu jeho vynález dává, naplnit smysluplně prostor, který otevřel, a vždy znovu tím provokuje všechny šílence, aby ji ničili a rozpoutávali pak nejrůznější světové hrůzy.

Co z toho vyplývá? Nikdo nemá důvod bát se demokracie jako systému, který zničí autority a způsobí obecný rozklad. Každý, kdo se chce bránit rozkladu, má možnost jít jinou cestou: přijmout demokracii jako výzvu k odpovědnosti a vdechnout jí nebo vrátit onen spirituální smysl či obsah, který v době svého zrodu měla. Je to nadlidský úkol, ale není nesplnitelný právě proto, že demokracie je systém otevřený.

V jiných kulturních sférách, kde demokracie ještě málo zakotvila nebo nezakotvila vůbec a kde tedy svobodný jedinec nebývá ničím a vůdce je naopak vším, se vůdcové začasté odvolávají na tisícileté tradice autority ve svém prostředí a své diktátorství legitimují vůlí navázat na tyto tradice.

Opět mají pravdu a mýlí se zároveň. Mýlí se, protože jejich údajné navazování na prastaré tradice není ve skutečnosti zase ničím jiným než jejich popíráním: odvolávají se na přirozenou autoritu, kterou v jejich kulturních systémech mívají vůdcové, nahrazují ji autoritou nepřirozenou. Místo autority dané charismatem jako niterně prožívaným a zároveň obecně přijímaným vyšším pověřením, autority - mimo jiné - mimořádně odpovědné vlastnímu úkolu, zavádějí veskrze sekularizovanou autoritu karabáče.

Jestli tedy může - zjednodušeně řečeno - Východ přijímat od Západu demokracii a další hodnoty, s nimiž je neodmyslitelně spojena, jako prostor, v němž nově se probouzející smysl pro transcendenci může obnovovat autoritu, pak Západu se nabízí veliká šance učít se na Východě tomu, co skutečná autorita je, z čeho vyrůstá, jak si počíná, a šířit ji v prostoru lidské svobody, který vytvořila. Myslím v této chvíli mezi jinými na Konfucia, který přece tak krásně popisuje, co to skutečná autorita je. Jeho normy mají s představami dnešních mužů karabáče věru pramálo společného. Vždyť autorita - ať už otce rodiny či vládce státu - je mu metafyzicky zakotveným darem, který nečerpá svou moc ze síly svých mocenských nástrojů, ale ze své vystupňované odpovědnosti. Dotyčný také své charisma ztrácí ve chvíli, kdy se mu zpronevří.

Lze říct, že Východ i Západ, byť stavěné mnohými proti sobě, potkává v lecčems týž osud: zpronevřují se svým vlastním nejhlubším a veskrze spirituálním kořenům. Kdyby k nim dokázaly upnout opět svůj zrak a nasávat z nich víc životadárné mízy, nejen že by na tom samy mohly být lépe, ale navíc by si rázem začaly lépe navzájem rozumět.

Moje malá ukázka toho, co může dát Západ Východu a Východ Západu, potvrzuje za prvé, že cesta hledání společných principů a cílů může být užitečná pro všechny a je možná, aniž by kdokoli ztrácel přitom sám sebe. Za druhé potvrzuje, že toto hledání je myslitelné jen a jen v kontaktu s původními a dávno zapomínanými transcendentálními kořeny našich kultur. Rozhodně v mravním světě antiky, židovství a křesťanství, bez nichž by Západ stěžl kdy dospěl k moderní demokracii, můžeme nalézt více shod s Konfuciem, než si myslíme a než si myslí ti, kteří odvolávají se na tradici konfuciánskou, odsuzují západní demokracii.

Vážení přátelé,

doufám, že navzdory mé české angličtině a hlavně poněkud zjednodušenému způsobu, jímž jsem se tu pokusil do několika vět zhustit něco z mého přemýšlení o dnešním světě, jste pochopili, co jsem chtěl říct. Totiž že jedinou šanci dnešního světa a dnešní civilizace vidím v

jasném vědomí jejich multikulturalnosti, v jejím radikálním zniternění a v jejím pokusu hledat společné spirituální kořeny všech kultur jako to, co spojuje všechny lidi. A na této bázi pak znovu a lépe artikulovat celý svět norem, které nám umožní žít v míru a spolu, aniž bychom se museli zříkat své svébytnosti. Že se tu může otevřít úplně nová éra vzájemné inspirace, je zřejmé. Předpokládá to ale skutečnou otevřenost, vůli si porozumět a schopnost vystoupit ze zajetí vlastních předsudků a návyků. Identita není přece vězení, ale výzva ostatním k dialogu.

Zvu vás srdečně do České republiky, malé země ležící v samotném středu Evropy, a přeji si, abyste cestou nemuseli míjet žádná válčiště a abyste pocíťovali totéž, co pocíťuji při cestách já: že naše planeta je malá, zatím je docela hezká a že největší nesmysl je, když ti, kteří jsou odsouzeni spolu na ní žít, to nedokážou, ačkoli láska k bližním je centrálním příkazem všech jejich navzájem znesvářených kultur.

Děkuji vám za pozornost.